

ТИПОВІ ВЕРСІЇ ЯК РІЗНОВИД КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Одним з перспективних напрямків удосконалення з оптимізації процесу розслідування окремих видів злочинів є дослідження й подальша розробка концепції типових версій. Саме завдяки їх формуванню й застосуванню в кримінально-процесуальному пізнанні активізується вирішення завдань щодо пошуку доказів у типових слідчих ситуаціях, виникає можливість у побудові логічних програм дій для осіб, які здійснюють процес розслідування. І це цілком природно, оскільки типова злочинна діяльність породжує й типові моделі діяльності слідчої.

Проблемі дослідження типових версій у криміналістиці присвячені роботи таких науковців, як Р.С. Белкін, Л.Г. Відонова, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, О.М. Ларін, В.М. Левков, М.О. Селіванов, І.Ф. Ясенев та інших, у яких здійснено спробу на формулювання цієї категорії, розкрити її сутність і роль у кримінально-процесуальному пізнанні.

Водночас більшість із зазначених проблем і на сьогодні залишаються дискусійними і не знайшли свого остаточного розв'язання.

Метою даної статті є визначення поняття й сутності типових версій, їх місця в системі криміналістичних версій, а також з'ясування підходів до їх формування й застосування в процесі розслідування злочинів.

Загальнотеоретичні положення криміналістики щодо системи версій дають підстави стверджувати, що "типова версія" – це доволі нове утворення, яке має відмінну від конкретних версій фактичну базу формування і у зв'язку з цим посідає особливе місце в пізнавальній діяльності слідчого. Підвищений інтерес учених-криміналістів до цієї категорії простежується саме останнім часом і пояснюється насамперед розвитком ситуаційного підходу до неї. Разом із тим аналіз сучасної криміналістичної літератури свідчить, що єдності єдності серед правознавців щодо тлумачення поняття й сутності цієї категорії, немає. Так, Р.С. Белкін визначав типову версію як характерне для даної ситуації з відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики (оперативно-розшукової, судової, слідчої, експертної) передбачуване пояснення окремих фактів чи події в цілому. На його думку, типові версії мають дуже обмежене пізнавальне значення, оскільки вони, базуючись на мінімальних фактичних даних, можуть дати тільки найзагальніше пояснення події, ще недостатнє для успішного завершення розслідування. Тому типова версія конкретизується у процесі доказування в міру накопичення дізнавачем (слідчим) необхідної інформації [1, с.364]. В.О. Коновалова, навпаки, вважає, що типові версії у своєму арсеналі несуть достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу використовувати їх як орієнтир у подібних ситуаціях [4, с. 64].

З точки зору М.О. Селіванова й Л.Г. Відонова, типова версія це засноване на спостереженнях умовне міркування, що виражає ймовірний зв'язок між певними видами елементів криміналістичної характеристики злочинів [8, с.5]. І.Ф. Ясенев під типовою версією пропонує розуміти припустиме пояснення для подібних ситуацій,

що ввібрали в себе все суттєве для даної групи злочинів і мають показник ступеня ймовірності або інше кількісне вираження [12, с.12,13].

Відмінну від попередніх позицію щодо розглядуваної категорії займає О.М. Ларін. Він заперечує проти пізнавальної ролі типових версій і віднесення їх до різновиду слідчих, оскільки вони становлять собою не припустиме, а позитивне знання, що відбиває не конкретну ситуацію, а всі відомі, узагальнені попередньою практикою ситуації даного виду [5, с.7].

Доволі своєрідну концепцію запропонував В.М. Левков, з погляду якого варто розрізняти емпіричну й теоретичну типологію залежно від способу її побудови. В основі першої – узагальнення даних досвіду, фіксація стійких ознак подібності й різниці, отриманих шляхом індукції, тоді як друга передбачає вичленування систем зв'язків і у своїй теоретично розвиненій формі намагається відтворити побудову досліджуваної системи, а на підставі виявлених закономірностей передбачити існування невідомих об'єктів. У зв'язку з цим він пропонує нове якісне утворення – “типологічні версії” як наслідок типологічного опису й зіставлення аналогічних ознак розслідуваної події. Призначення типологічних версій полягає в тому, щоб озброїти осіб, які розслідують злочини, орієнтирами високого рівня на початковому етапі. Типологічна версія, на думку вченого, містить у собі 2 підвиди: а) типові версії, основу яких становить досвід слідчого, експерта, працівника розшуку чи судді в аналогічних ситуаціях і б) типові версії, що базуються на виявлених закономірних зв'язках між елементами криміналістичної характеристики злочинів відповідного виду [6, с.9].

Різноманітність запропонованих підходів до визначення поняття й сутності типових версій зайвий раз підкреслюють складність розглядуваної категорії й необхідність подальшого, більш поглибленого її дослідження. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне сформулювати наступні положення щодо типової версії, які, на нашу думку, слід враховувати як при розробці відповідної концепції, так і в перебігу її практичної реалізації:

1. Типова версія – це інформаційна модель, що відбиває найбільш загальні, ймовірні відомості, властиві певній сукупності злочинів, що пояснюють обставини події злочину в цілому чи її окремі сторони відповідно до подібних слідчих ситуацій.

2. Типова версія – це реальна, а не уявна модель, що базується не на припустимому, а на позитивному, достовірному знанні, сформованому на підставі узагальнення практики розслідування окремої категорії злочинів і трансформації результатів цього узагальнення в теоретичній залежності, де особливим джерелом виступають відомості про наявність кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики цих злочинів. Що стосується пропозиції вважати підґрунтям побудови типових версій професійний досвід слідчого, то такий підхід викликає заперечення, оскільки і його знання, і досвід можна розглядати як базу для висунення саме робочих версій під час розслідування конкретного злочину. Інакше кажучи, коли йдеться про типові версії, мається на увазі наукові знання, сформовані в певній галузі, зокрема в криміналістиці, а не про особисті знання й досвід слідчого. З огляду на ці міркування вважаємо за можливе підтримати позицію О.М. Ларіна про віднесення типових версій до розряду криміналістичних, а не слідчих.

3. Типізація версій можлива за рахунок реалізації принципу ізоформізму (відповідності, віддзеркалення) [3, с. 154], тобто відповідності структури злочинної діяль-

ності структурі процесу розслідування злочинів, оскільки елементно-функціональна модель такої діяльності знаходиться в ізоморфному відношенні лише до структури версійного аналізу, що відображається в перебігу розслідування злочинів [2, с.44].

4. Типізувати версії можливо до таких рівнів: (а) до конкретного виду (підвиду) злочинів; (б) до певного етапу розслідування; (в) до відповідної типової слідчої ситуації. Щодо останнього рівня, де кожній типовій слідчій ситуації відповідають “свої” типові версії, то типізація є найбільш придатною, оскільки такого роду версії найтісніше наближені до реальних ситуацій розслідування, що надає можливості їх найпродуктивнішого використання для побудови версій робочих.

5. Інформаційною базою типових версій є частота зустрічності версій конкретних (робочих), точніше, правильно виведених наслідків із цих версій, що знайшли своє підтвердження при розслідуванні.

6. Інформаційну структуру типових версій становлять відомості, сформульовані щодо даних, що входять до криміналістичної характеристики певного виду (підвиду) злочинів і предмета доказування, де головними виступають дані про особу злочинця. Саме тому системи типових версій, які вже розроблені в науці й запропоновані практиці, стосуються в першу чергу особи злочинця, зокрема, вбивці [9, с.128-145].

Отже, типова версія – це інформаційна модель, у якій відбиті засновані на спостереженнях позитивні знання, що надають найбільш імовірне пояснення події злочину в цілому чи її окремих сторін відповідно до даних слідчих ситуацій.

Значення типових версій полягає насамперед в тому, що в процесі розслідування вони відіграють важливу пізнавальну, організаційну й тактичну роль. Щодо пізнавальної ролі цих версій, то їх сутність полягає в тому, що вони виступають своєрідним орієнтиром високого рівня абстракції, до якого може звертатися слідчий при розслідуванні конкретного злочину, особливо вчиненого в умовах неочевидності. Із цього приводу слід зазначити, що у криміналістичній літературі, на жаль, трапляються деякі неточності в характеристиці типових версій. Так, на нашу думку, дискусійним є твердження стосовно того, що останні висуваються слідчим під час розслідування конкретного злочину [7, с. 55; 11, с. 160]. Ось чому вважаємо за потрібне ще раз наголосити на тому, що типові версії вже існують у реальному вигляді на момент висунення робочих слідчих версій при розслідуванні конкретного злочину, а тому посилення на те, що вони формуються лише при розслідуванні, є ґносеологічною помилкою. До них можна звертатися, їх можна використовувати як певний зразок, на їх підставі можна конструювати й робочі (конкретні) версії.

Побудова типових версій як науково-теоретичних абстракцій можлива на підставі використання апріорних знань про злочинну діяльність. Ці знання можуть отримуватись двома шляхами – традиційним і новаторським. Традиційний передбачає формування типових версій на підставі даних узагальненого характеру, в тому числі положень науки й результатів судово-слідчої практики. Дійсно, накопичення практики розслідування, її узагальнення й аналіз дозволяють виявити відповідні стандарти злочинної поведінки, які притаманні певній сукупності злочинів і які характеризуються відносною сталістю й повторюваністю. Саме такого роду стандарти злочинної поведінки, що виявляються у процесі розслідування, й виступають підґрунтям для формування системи типових версій.

Сутність новаторського, нетрадиційного шляху до формування типових версій полягає в можливості їх утворення на підставі виявлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики конкретного виду (різновиду) злочинів. Наявність причинно-наслідкових зв'язків між зазначеними елементами втілюється, як правило, в такого роду ймовірно умовне судження: “Якщо є такі-то фактичні дані, то їх походження, вірогідно, зумовлено такими-то обставинами”. На підставі цього аналізу формується досить усталений перелік типових версій, який знаходить своє відбиття у відповідній криміналістичній методиці. Ось чому головним змістом криміналістичної характеристики мають бути відомості, що необхідні для формування типових версій.

Зазначене свідчить, що дослідження криміналістичної характеристики й типових версій відповідного різновиду злочинів є невід'ємною процедурою, яка включає в себе такі етапи: 1) узагальнення за спеціально розробленою програмою емпіричного спостереження значної вибірки кримінальних справ, яка надає можливості отримати репрезентативні висновки; 2) виявлення кореляційних зв'язків між її елементами й відображення їх у відповідних таблицях; 3) розробка типових версій на базі результатів кореляційного аналізу співвідношень між елементами криміналістичної характеристики. Треба зазначити, що типові версії, побудовані у такий спосіб, на відміну від попереднього, мають значно нижчий рівень абстракції й тісніше наближені до конкретних обставин, оскільки вихідні дані для їх побудови отримуються в процесі аналізу конкретних кримінальних і слідчих ситуацій, що виникають як під час вчинення злочину, так і в перебігу його розслідування.

Організаційна роль типових версій полягає в тому, що вони сприяють розслідуванню у складних, поліваріантних ситуаціях, роблячи його більш цілеспрямованим і продуктивним. Так, звернення слідчого до системи типових версій дозволяє одночасно охопити й перспективно накреслити основні напрямки розслідування, їх максимально можливо кількість, наприклад, “підказати”, серед якої категорії осіб найвірогідніше може знаходитися злочинець і в якому просторі треба здійснювати його пошуки. Більше того, сфера пошуку може значно звужитися, якщо досліджувана по справі ситуація буде віднесена до однієї з категорій завдань, що мають схожі умови вирішення. При цьому на перший план виступають розпізнання події злочину й порівняння його з еталонами, що відображені в літературних джерелах і зберігаються у свідомості слідчого. Як зазначає В.О. Коновалова, типові версії існують у своїх стабільних характеристиках незалежно і стосовно до конкретної ситуації уявно накладаються на відповідний стандарт, де деталі вже не мають значення. Тут важливим є те, наскільки конкретна ситуація збігається з криміналістичним еталоном події як можливим пояснення для визначення напрямку розслідування [4, с.61].

Завдяки розробці концепції типових версій останнім часом стали з'являтися свого роду формалізовані програми (алгоритми) побудови розслідування [10, с.197-246]. Головне в таких дослідженнях – це: (а) типізація (за змістом) вихідної інформації про злочин, (б) надання до кожної типізованої інформації типового переліку версій, (в) формулювання типового переліку дій (програми) як засобу перевірки версій і впливу на відповідну ситуацію. Обов'язковою умовою розробки такого роду програм є чітка прив'язка типових версій до типових ситуацій, які можуть виникати на певному етапі розслідування. У цьому аспекті типові слідчі ситуації є підґрунтям класифікації і сферою реалізації типових версій, тобто кожній типовій слідчій ситу-

ації певного етапу розслідування властиві свої типові слідчі версії.

Тактична роль типових версій реалізується в тому, що вони є своєрідним зародком для висунення загальних, а іноді й окремих слідчих версій щодо конкретної кримінальної справи. Йдеться насамперед про умови невизначеності події, притаманні початковому етапу розслідування, де орієнтація слідчого саме на типові версії надає йому можливості окреслити найбільш вичерпний перелік робочих (конкретних) версій, охопити максимальне коло питань, що входять до предмета доказування. При висуненні конкретної версії стосовно будь-якої кримінальної справи відповідна типова версія служить більшою посилкою силогізму. Як менша посилка використовується судження, в якому констатується наявність певних вихідних даних. Конкретна ж версія, що втілюється у форму припустимого судження, виводиться із цих двох указаних посилок. Так, якщо виявлено вогнепальну зброю неподалік трупа, в такій ситуації міркування буде здійснюватися за такою логічною схемою: а) більша посилка: якщо виявлено вогнепальну зброю неподалік трупа, вбивство, ймовірно, вчинено на замовлення, а зброя залишена на місці події з метою ускладнення відшукання вбивці; б) менша посилка: у даному випадку виявлено вогнепальну зброю біля трупа; в) умовивід (конкретна версія): дане вбивство вчинено, вірогідно, на замовлення.

Зрозуміло, що типові версії, як відповідні моделі, що акумулюють у собі узагальнену інформацію про обставини події злочину й осіб, які їх учинили, не можуть розглядатися як універсальний стовідсотковий засіб розкриття злочину, оскільки неможливо охопити всі гіпотетично можливі ситуації його вчинення. Дійсно, в окремих випадках конкретно вчинений злочин може й не мати аналогів у минулому й відрізнятися від усіх попередніх суто індивідуальними ознаками. Але навіть за таких умов типові версії покликані допомагати слідчому у визначенні шляхів і засобів розкриття й розслідування такого роду злочинних проявів.

Список літератури: 1. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3-х т. – Т. 2: Частные криминалистические теории – М.: Юристъ, 1997. – 464 с. 2. *Гармаев Ю.П., Лубин А.Ф.* Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: Теория и практика. – СПб: Юрид. центр Пресс, 2006. – 303 с. 3. *Каминский М.К.* Криминалистическая характеристика деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений // Правовые и общественно-экономические науки и борьба с хищениями социалистического имущества: Тр. ГВШ МВД СССР. – Горький, 1977. – Вып. 8. – Ч.1. – С. 153-158. 4. *Коновалова В.Е.* Версия: концепция и функция в судопроизводстве: Монография. – Х.: Изд. ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2007. – 192 с. 5. *Ларин А.М.* От следственной версии к истине. – М.: Юрид. лит., 1976. – 198 с. 6. *Левков В.М.* Криміналістичні версії: Текс лекції. – Х.: Юрид. ін-т, 1991. – 24 с. 7. *Проценко Є.Т.* Висунення версій при розслідуванні вбивства малолітньої дитини // Слідча практика України. – 2007. – Вип. 5. – Х.: Схід.-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2007. – С. 53-59. 8. *Селиванов Н.А., Видонов Л.Г.* Типовые версии по делам об убийствах. – Горький: ВНИИПП, 1981. – 92 с. 9. *Синчук В.Л.* Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення: Монографія. – Х.: Харків юрид., 2005. – 288 с. 10. *Шаталов А.С.* Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. – М.: Лига Разум, 2000. – 252 с. 11. *Шевчук В.* Проблеми побудови та перевірки типових версій про контрабанду // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2003. – Вип. 1(32). – С. 153-161. 12. *Ясенева И.Ф.* Закономерные связи между элементами криминалистической характеристики краж государственного и общественного имущества и их использование в методике расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. – Х., 1983. – 17 с.

Надійшла до редакції 05.11.2007 р.